

УДК 94(477.85)"1921":323.1(=161.2)

© Тарас Ковалець* (Чернівці)

**В АТМОСФЕРІ «БЕЗЦІЛЬНОЇ СВАРКИ І ДРІБНИЧКОВОЇ БОРОТЬБИ»:
УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЖИТТЯ У ЧЕРНІВЦЯХ УЛІТКУ 1921 Р.
КРИЗЬ ПРИЗМУ МАЛОЗНАНИХ ДЖЕРЕЛ**

У статті на основі малознаних архівних матеріалів із фондів Центрального державного історичного архіву України (м. Львів) проаналізовано особливості українського громадського життя Чернівців улітку 1921 р. в умовах румунської окупації Північної Буковини. Досліджено гостре протистояння між українським студентським середовищем і румунською адміністрацією університету, зокрема конфлікт навколо спроби скликання академічного віча 18 червня 1921 р. та мовні обмеження. Висвітлено феномен «хрунівства» — пристосування частини української інтелігенції до окупаційного режиму. Особливу увагу присвячено внутрішньому конфліктові між академічними товариствами «Союз» і «Запороже», який супроводжувався взаємними звинуваченнями у співпраці з румунською владою і доносах сігуранці.

На базі меморандуму провідних громадських діячів розкрито кризу в товаристві «Руський народний дім», пов'язану з фінансовими зловживаннями та узурпацією влади керівництвом. Проаналізовано хвилю арештів українських активістів у травні–червні 1921 р. й систему адміністративних репресій. Здійснено джерелознавчу критику опублікованих документів, зіставивши їх із мемуарними свідченнями учасників подій. Доведено, що внутрішні суперечності українського середовища значною мірою послаблювали національний рух на тлі зовнішнього тиску румунської окупаційної влади.

Ключові слова: Буковина, Чернівці, українське студентство, румунська окупація, академічне товариство «Союз», корпорація «Запороже», Руський народний дім, український національний рух, репресії.

Taras Kovalets (Chernivtsi)

**IN AN ATMOSPHERE OF «AIMLESS QUARRELS AND PETTY STRIFE»:
UKRAINIAN NATIONAL LIFE IN CHERNIVTSI IN THE SUMMER OF 1921
THROUGH THE PRISM OF LITTLE-KNOWN SOURCES**

Abstract. The summer of 1921 marked a critical turning point for the Ukrainian national movement in Northern Bukovyna in general, and in Chernivtsi in particular, under the conditions of the Romanian occupation. Previously unused in historiography, archival materials from the Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv (fond 581) — consisting of analytical reports and a political memorandum authored by Ukrainian students and public figures in June–July 1921 — elucidate Ukrainian national life under dual pressure: systematic repression by the occupation regime and destructive internal conflicts.

According to these documents, the Ukrainian student committee of Chernivtsi University planned an academic assembly (viche) for June 18, 1921, to address the deteriorating situation of Ukrainian students. Vice-Rector Vasile Tarnavski refused to consider the written petition solely because it was composed in Ukrainian. When student delegates referenced the Austrian law of April 25, 1901, which obligated the administration to respect national languages, the authorities dismissed the reference, declaring Romanian the sole official language. The administration demanded that any assembly be conducted exclusively in Romanian or German and prohibited the discussion of political topics. The University Senate, led by Rector Ion Nistor, ultimately permitted the assembly only in Romanian, which effectively constituted a prohibition on freedom of expression. Simultaneously, the Ukrainian language was eliminated as a mandatory subject from secondary school graduation examinations.

* к.і.н., асистент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

PhD in History, Assistant Professor, Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
orcid.org/000-0002-0028-6788
e-mail: t.kovalets@chnu.edu.ua

As indicated in the published reports, certain representatives of the Ukrainian intelligentsia adapted to the new realities through what patriotic circles termed «khrunivstvo» (collaborationism). The head of the Zhinocha Hromada (Women's Community) society and her colleagues actively participated in the regime's «Day of Flowers» charitable event initiated by the Queen, collecting funds for Romanian patients while ignoring the needs of the Ukrainian community. Teacher Roman Ivasiuk, addressing students at the Ukrainian Teachers' Seminary on June 5, 1921, during celebrations for the Romanian poet Vasile Alecsandri, publicly declared that Bukovynian Ukrainians owed their very lives to the Romanian government. He concluded his speech by pointing to the Romanian cockade and calling for the glorification of «our tricolor». On June 3, 1921, Regional School Inspector Antin Klym concluded a meeting of the Ruskyi Narodnyi Dim (Ruthenian National Home) society with the exclamation: «Glory to our King Ferdinand, and long may he reign!».

According to the sources, the most acute and painful issue for the Ukrainian national movement was the conflict between the democratic academic society Soiuz and the elitist dueling corporation Zaporozhe (led by Professor Izydor Tsurkanovych), which escalated into mutual accusations of cooperation with hostile governments. Izydor Tsurkanovych, a founding member of Zaporozhe, may have been the author of an anonymous denunciation accusing Soiuz of harboring suspicious elements and communists. His supporters systematically vandalized the premises of Soiuz, breaking windows to intimidate opponents. These denunciations triggered a wave of arrests: on May 24, authorities detained student Vasyl Uhrynychuk as «politically suspicious». Likely acting on the incitement of the Zaporozhe members, the Romanian secret police (Siguranța) arrested the editor of the local Ukrainian newspaper, Serhii Kaniuk, on the night of June 17–18, conducting a search that lasted from 2 AM until the evening of the following day. The police confiscated his entire private library despite a total lack of evidence of illegal activity. That same night, police raided the residences of Soiuz members in search of leaflets that, despite passing censorship, branded Tsurkanovych a traitor.

A memorandum signed by Volodymyr Yasenyskyi, Kasiian Bryndzan, Mykola Drahomyretsnyi, and Teofil Drachynskyi exposed systematic abuses by the leadership of the Ruskyi Narodnyi Dim. The administration had not convened general meetings since 1913, preferring non-Ukrainian tenants (the Czech consulate, the German social-democratic newspaper Vorwärts) over Ukrainian cultural organizations. Board member Volodymyr Fedorovych blocked the placement of the «Ukrainian People's Library» (approximately 7,000 volumes) in the Yurii Fedkovych dormitory despite available space. He annulled permission for the «Committee of Ukrainian Ladies» to establish an orphanage, leaving hundreds of orphans homeless after the women had already spent 1,800 crowns on renovations. The administration sold property of the Pilhuliak Fund for 18,000 crowns, despite its market value being 62,000. As owners of the «Bukovynian Printing and Publishing» joint-stock company, board members charged themselves reduced rent for the use of the Narodnyi Dim premises.

The administration systematically blocked membership applications from independent Ukrainians (approximately 70 rejections without explanation) while recruiting loyalists. The general meeting of June 9, 1921, scheduled clandestinely with invitations sent only to loyalists, was disrupted by thirty students from the Soiuz, Pravnycha Akademiia, and Zoria societies. When the youth refused to leave, board member Oleksandr Kupchanko summoned the Romanian police. All thirty students were arrested and held until late at night. During the chaos, eggs were thrown at members of the presidium, although the memorandum's authors denied that these were organized actions by the students.

Source criticism reveals the dual nature of these documents: they reflect genuine repressions and conflicts while simultaneously containing subjective assessments, partisan rhetoric, and unverified or insufficiently confirmed rumors. The memoirs of Vasyl Rusnak confirm the fact of repression but present the scandal of June 9 as a planned provocation by Soiuz members. Internal contradictions and «aimless quarrels» consumed energy that could have been directed toward a consolidated opposition, significantly weakening the capacity of the Ukrainian national movement for effective resistance.

The full texts of the newly discovered sources are published in the appendices.

Keywords: Bukovyna, Chernivtsi, Ukrainian students, Romanian occupation, academic society Soiuz, corporation Zaporozhe, Ruskyi Narodnyi Dim, Ukrainian national movement, repressions.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення українського національного руху в окупації у період між двома світовими війнами становить важливий напрямок сучасної історичної науки. Особливої актуальності ця проблематика набуває в контексті російсько-української війни, коли питання національної ідентичності, спротиву окупації та внутрішньої консолідації національних сил проявляються з новою гостротою. Досвід буковинських українців, які після поразки національно-визвольних змагань опинились під румунською окупацією, дозволяє краще зрозуміти механізми виживання національного руху в умовах систематичного зовнішнього тиску та внутрішніх розколів.

Літо 1921 р. на Буковині стало переломним моментом, коли румунська адміністрація перейшла від порівняно стриманої політики до відкритого наступу на всі сфери українського національного життя. Водночас саме в цей період загострилися внутрішні суперечності в українському середовищі. Аналіз складного комплексу зовнішнього тиску та внутрішніх конфліктів крізь призму маловідомих архівних джерел, реконструкція на їх підставі перебігу подій, пов'язаних із конфліктом між двома таборами українського національного руху на Буковині, а також наукова коментована публікація текстів новознайдених джерел і стала **метою** цієї розвідки.

Ступінь наукової розробки проблеми. Український національний рух на Буковині (передусім у Чернівцях) на початку румунської окупації загалом і його студентська складова зокрема вже достатньо добре вивчений. Найбільш вагомий історіографічний внесок у розробку цієї тематики здійснили В. Білинський, О. Добржанський, І. Дутчак, А. Колодій, С. Левицький, І. Новосівський, В. Сімович, І. Ткачук та ін.

Виклад основного матеріалу.

Коротка передісторія українських студентських організацій Буковини «Союз» та «Запороже»

Їхнє існування розпочинає відлік із відкриттям 4 жовтня 1875 р. Чернівецького університету. Уже за короткий час по тому було засновано кілька студентських академічних об'єднань, серед них — українське товариство «Союз». Ініціативна група молодих людей, зокрема Димитрій Вінцовський та Володимир Ступницький, за сприяння академічних товариств зі Львова та Відня розробила статут, метою якого було об'єднання українських студентів для наукового вдосконалення та підтримання національного духу.

Внутрішнє життя товариства виявилось доволі бурхливим: наприкінці 1870-х років під проводом Степана Смаль-Стоцького розпочалася запекла боротьба національно свідомих студентів проти москвофільських елементів (т. зв. «кацапів»). Хоч на початках діяльності в «Союзі» домінували слов'янофільські настрої, а офіційне листування велося «язичієм», у середині 1880-х років боротьба завершилася перемогою народовців та подальшим очищенням студентських лав.

Товариство «Союз» проводило активну культурно-просвітницьку роботу: організовувало молодіжні вечірки, присвячені видатним історичним датам, музично-декламаторські вечори, котрі швидко перетворились на маніфестації українства, засновувало по селах читальні, видавало альманахи, а згодом перейшло на український фонетичний правопис. На початку ХХ ст. «Союз» пережив низку внутрішніх трансформацій, зокрема вихід радикальної групи, що заснувала «Молоду Україну» (1900 р.), та тимчасове об'єднання у 1902 р. в товариство «Січ». Усе ж два роки потому «Союз» відновився як самостійна організація¹.

Деяко інший підхід до студентського життя сповідувало академічне товариство «Запороже» — перша українська так звана «б'юча» («Burschenschaft») корпорація на Буковині й на Захід України, котра прагнула поєднати європейські університетські традиції з українським козацьким романтизмом. «Запороже» було остаточно організаційно оформлене у травні 1910 р. за підтримки професора Мільковича, прийнявши за свій знак малиново-біло-золоті барви (символ крові, невинності та сонця) і гасло «Борімося — поборемо!»².

Структура корпорації була суворо ієрархічною і складалася з «юнаків», повноправних «козаків» та «батьків», а внутрішнє життя регламентувалося жорстким кодексом честі, що передбачав обов'язкові поєдинки на шаблях для захисту гідності й екзамени з українознавства, які приймала Козацька рада. Першим старшим (головою) товариства став Наполеон Бігарій, у свій час непереможний майстер фехтування, а почесними батьками корпорації — Микола Василько та Омелян Попович, що додавало організації ваги у суспільстві, незважаючи на початкове несприйняття її мілітарного стилю демократичним загалом³. Попри такий стиль функціонування організації, діяльність «Запорожа» все ж сприяла національному самоусвідомленню українського населення і поступовому переконанню його в єдності з іншими українськими землями⁴.

Взаємини між цими двома течіями українського студентського руху — демократичним «Союзом» та елітарним «Запорожем» — були позначені певним антагонізмом, який намітився ще до Першої світової війни, коли «союзанці» разом із товариством «Січ» виступали проти «Запорожа» і «Чорномор'я», критикуючи корпорації за зовнішній блиск, сегрегацію та зловживання під час гучних бенкетів («кнайп»), а також зводячи мету їхнього існування до примітивного стереотипу «пити і шаблями бити». Усе ж Перша світова війна та українські національно-визвольні змагання, у яких масово взяли участь члени обох організацій, тимчасово відсунули ці розбіжності на другий план, об'єднавши студентську молодь перед ідеєю державності.

Після поразки українських національно-визвольних змагань і повернення у 1920–1921 рр. студентів до окупованих Румунією Чернівців конфлікт спалахнув із новою силою. Його причинами стали не стільки ідеологічні розбіжності, як «особисті непорозуміння», «молодеча буйність» і «дрібні амбіції» лідерів організацій⁵. «Союзанці» та значна частина студентського соціуму вважали недоречним продовження традицій гучних «бумлів» (парадних походів містом) та корпоративних

забав в умовах національної трагедії та окупації, сприймаючи це як «надужиття буршівств». Ситуація ускладнювалася також внутрішньою кризою в самому «Запорозжі». «Союз», на відміну від конкурента, зайняв відкриту і непримиренну антирумунську позицію: наприкінці 1920 р. його член Василь Буцура публічно відмовився присягати Румунії, вимагаючи проведення плебісциту⁶.

Нові документи і їх походження

Під час евристичного пошуку у фондах Центрального державного історичного архіву України (м. Львів) нам вдалося виявити, здається, невикористані в історіографії документи, котрі якраз і дозволяють здійснити дослідження українського національного руху на Буковині у вказаний час іще повнокровніше, через деталі простеживши загальну картину репресій румунської окупаційної влади супроти українського шкільництва та національних товариств⁷.

Ідеться про добірку інформаційно-аналітичних записок, політичних рапортів, створених українськими студентами та громадсько-культурними діячами з Чернівців у червні–липні 1921 р. Їхня унікальність полягає в поєднанні суб'єктивного фіксування подій із доволі емоційним викладом та спрямованістю на висвітлення так званого «хрунівства», себто запроданства румунській окупаційній владі місцевих українських діячів та організацій. Поряд з індивідуальними звітами, наприклад, доповіддю «Василя Вигнаного»⁸ про арешти українців та доноси на них (у Додатках док. 5), фігурує також колективний меморандум кількох поважних учасників товариства «Руський народний дім» щодо розколу в цій організації (док. 6).

З погляду архівної евристики такі документи є частиною фонду екзильних урядів УНР та ЗУНР і можуть розглядатися як призначений для найширшого зовнішнього вжитку елемент політичного діловодства: вони структуровані, містять конкретні дати, імена й опис причинно-наслідкових зв'язків подій. Адресатом документів, підозрюємо, виступав український політичний провід в еміграції, найімовірніше — структури уряду ЗУНР, котрі тоді базувались у Відні. Привід для таких думок дає згадка про поширення підпільних листівок аж до Відня і про те, що подібні документи надходять Станіславові Дністрянському, відомому учасникові українських національно-визвольних змагань, юристові, авторові проєкту Конституції ЗУНР: С. Дністрянський акурат перебував у Відні, де займався організацією Українського вільного університету. Зважаючи на численні перекручення власних назв, ці матеріали були передруковані машинописом із рукописних версій особою, мало обізнаною з буковинським середовищем.

Потенційно ці документи мали бути використаними для підготовки різноманітних протестних нот міжнародного рівня щодо румунської окупації Північної Буковини. У 1954 р. «з розсипу» вони були зібрані архівістами в окрему справу, котра і стала частиною вказаного фонду⁹.

Зміст публікованих джерел

Улітку 1921 р. на Північній Буковині розгорнулась гостра фаза протистояння між українською громадою та румунською окупаційною адміністрацією, котра взяла курс на жорстку асиміляцію краю. Аналіз досліджуваних документів дозволяє реконструювати картину системного наступу на права українців у різних площинах: освітній, громадській та адміністративно-політичній.

Одним із центрів національного спротиву стало студентське середовище Чернівецького університету. Український студентський комітет ініціював скликання на 18 червня 1921 р. академічного віча з метою обговорення критичного становища студентів-українців та інших нагальних питань (док. 1). Однак ця ініціатива наштовхнулась на категоричну відмову університетського керівництва. Проректор університету, отець-декан, видатний румунський православний богослов Василь Тарнавський демонстративно відмовився розглядати письмове подання організаторів лишень через те, що воно було складене українською мовою. Покликання студентських делегатів на чинний австрійський закон від 25 квітня 1901 р., який зобов'язував адміністрацію поважати крайові мови, були відкинуті з аргументацією, що відтепер єдиною офіційною мовою є румунська¹⁰.

Переговори між студентськими делегатами («відпоручниками») та адміністрацією університету виявили справжні наміри останньої — унеможливити будь-яку політичну активність українців. Навіть після перекладу подання румунською проректор висунув низку обструкційних вимог: заборонити обговорення політичних тем під приводом уникнення міжнаціональних сутичок, вилучити з порядку денного питання «вільних внесків» та перенести дату зборів, оскільки у Клечальну суботу румунські студенти від'їжджали з міста, що потенційно позбавляло владу можливості використати їх як протипагу українцям.

Найбільш показовою стала вимога проводити віче винятково румунською або німецькою мовами — попри те, що чимало викладачів, включно із самим Тарнавським, чудово розуміли українську. Крапку в цьому конфлікті поставив Сенат університету на чолі з ректором Іоном Ністором, котрий своїм рішенням дозволив проведення віча лише за умови використання румунської мови, що фактично означало заборону на вільне висловлення думок. Паралельно з цим тиском відбувалося згортання української освіти на рівні середніх шкіл, де під час іспитів зрілості українська мова вже не фігурувала як обов'язковий предмет.

На тлі студентського опору джерела фіксують і протилежну тенденцію — явище пристосуванства (або «хрунівства») серед частини української інтелігенції. У документі, присвяченому діяльності товариства «Жіноча громада», гостро критикується позиція його очільниці «панни Грушковичівни» та її колеганок, котрі активно долучилися до провладних благодійних акцій. У той час, як румунський уряд обмежував права українців, згадані діячки начебто брали участь у «Дні квітів», ініційованому королевою, та збирали кошти для румунських хворих, ігноруючи потреби української громади. Така поведінка трактувалася в документі як національна зрада й моральна деградація, спричинена бажанням вислужитися перед новою владою.

Черговий аспект окупаційної політики розкривається через опис адміністративного свавілля у провінції (док. 3). У містечку Кіцмань та навколишніх селах влада для забезпечення масовості на заходах румунського товариства «Дачія» вдавалась до прямого примусу. Представники жандармерії і таємної поліції (сігуранци) здійснювали побудинкові обходи, змушуючи українських селян купувати квитки на румунські вечірки, створюючи тим самим ілюзію підтримки режиму й наповнюючи касу за рахунок місцевого населення.

Апогеєм цинізму виявилась підготовка до візиту престолонаслідника у поселення Путна. Влада начебто розпорядилася збудувати для прийому кронпринца спеціальний будинок вартістю 1,5 млн левів, через механізм примусового одноразового податку поклавши фінансовий тягар на місцеве населення. Позаяк українці складали більшість населення, саме вони були змушені фінансувати урочистості чужої династії. Для організації привітання створили комітет, до якого включили відомого українського діяча, нотаріуса і одного із засновників українського академічного товариства «Союз» Миколу Драгомирецького. Попри початковий опір, він погодився взяти участь в організації заходів, що викликало осуд з боку національно свідомої громадськості, яка розцінила це як вияв слабкості.

Показовими в аспекті демонстративної лояльності стали офіційні урочистості на початку червня (док. 4). 5 червня, згідно з розпорядженням Крайової шкільної ради, усі навчальні заклади Буковини відзначали свято румунського класика Васіле Александрі. У стінах Української вчительської семінарії в Чернівцях центральною подією був виступ співробітника провладного часопису «Голос Буковини», вчителя Романа Івасюка. Його риторика вийшла далеко за межі протокольної ввічливості: педагог публічно заявив, що буковинські українці завдячують румунському урядові самим своїм життям. Апогеєм виступу була клятва вірності державним символам окупаційної влади, бо ж Івасюк, указуючи на румунську кокарду, закликав славити «наш трікольор»¹¹.

Подібна атмосфера панувала й на засіданнях громадських організацій. Напередодні, 3 червня, під час загальних зборів товариства «Руський народний дім» стався інцидент, що ілюструє глибоку кризу українського шкільництва в умовах окупації. Крайовий шкільний інспектор, свого часу директор української гімназії у Вижниці, доволі відомий український діяч Антін Клим начебто завершив засідання вигуком: «Слава нашому королеві Фердинандові й многая йому літа!» Прикметно, що пізніше інспектор виправдовував свій вчинок прямим наказом того ж таки вчителя Романа Івасюка, що свідчить про формування нової неформальної ієрархії, де ступінь колаборації важив більше за офіційну посаду¹².

Паралельно з ідеологічною обробкою в освітній сфері сігуранца, спираючись на доноси, розгорнула кампанію переслідувань політично активних українців. Ключовою постаттю у цій деструктивній діяльності автор чергового рапорту (док. 5) Василь Вигнаний називає одного з батьків-засновників та актуальних очільників товариства «Запороже» професора Ізидора Цуркановича. Саме йому приписується авторство анонімного доносу (підписаного «Н.Н.»), у якому українське академічне товариство «Союз» звинувачувалося в гуртуванні підозрілих елементів та комуністів. Цей внутрішній конфлікт супроводжувався актами вандалізму — «запорожці», підопічні Цуркановича, неодноразово вибивали вікна у розміщеній неподалік від Народного дому садибі товариства «Союз», вдаючись до тактики залякування своїх опонентів.

Наслідком доносів виявилась хвиля обшуків та арештів у травні–червні 1921 р., детально задокументована у звіті Вигнаного. Так, 24 травня жандармерія заарештувала студента Василя Угринчука із розмитим формулюванням «політично підозрілий». Значно масштабніша акція відбулася в ніч із 17-го на 18 червня, коли сігуранца затримала видавця газети «Громада» Сергія Канюка. Багатогодинний обшук, що тривав із 2-ї години ночі до вечора наступного дня, не виявив жодних доказів протиправної діяльності, однак завершився конфіскацією цінної приватної бібліотеки. Цинізм ситуації підкреслила репліка одного з агентів, кинута родині заарештованого («Це маєте завдячити вашим українцям»), що, на думку автора джерела, прямо вказувало на донос як причину репресій.

Тієї ж ночі, 17 червня, поліція провела рейди у помешканнях членів товариства «Союз». Формальним приводом став пошук листівок, які, попри проходження попередньої цензури, розлютили владу й Ізидора Цуркановича, оскільки таврували останнього як зрадника. Влада ж трактувала ці тексти як такі, що «підбурюють народ», хоча фактично йшлося про зведення політичних рахунків.

Наступ на українську ідентичність не оминув і релігійну сферу. Під час традиційного православного походу на цвинтар 18 червня Буковинська консисторія вдалася до безпрецедентних заборон. Усупереч традиції, було категорично заборонено виконувати піснеспіви церковнослов'янською чи українською мовами. Навіть українським служителям суворо наказали співати винятково румунською. Підсумовуючи ці події, автор проводить гірку паралель: «Колись діялось так у занятій поляками Україні».

На початку липня 1921 р. група авторитетних громадських діячів — Володимир Ясеницький, Касіян Бриндзан, Микола Драгомирецький і Теофіль Драчинський — уклала розлогий меморандум, що викривав системні зловживання керівництва однієї з найстаріших українських інституцій краю — товариства «Руський народний дім» (РНД) (док. 6). Цей меморандум став реакцією на скандальні події, що супроводжували перші за вісім років загальні збори товариства, котрі відбулись 9 червня 1921 р.

Автори документа констатують, що управа товариства, узурпувавши владу й не скликаючи зборів від 1913 р., перетворила національну установу на інструмент особистого збагачення й задоволення власних кланових інтересів. Ключові фігури правління (згаданий Ізидор Цурканович, професор української дівочої гімназії Іван Бекул та гімназійний учитель Володимир Федорович) звинувачувались у веденні відверто антиукраїнської господарської політики. У той час, коли українські культурні осередки потерпали від браку приміщень, керівництво РНД начебто надавало перевагу орендарям-іноземцям (чеському консульству, редакції соціал-демократичної газети «Vorwärts») та приватним особам. У представленні авторів меморандуму справа дійшла до абсурду: Федорович блокував розміщення у бурсі ім. О. Федьковича унікальної «Української народної книгозбірні» (близько 7 тис. томів) — попри наявність вільних зал. Схожа доля спіткала ініціативу «Комітету українських пань» щодо створення притулку для сиріт. Попри те, що жінки власним коштом, витративши 1800 крон, відремонтували надані приміщення, Федорович незабаром анулював дозвіл, залишивши сотні сиріт без даху над головою.

Фінансова діяльність проводу теж характеризувалась як відверте шкідництво. Кричущим прикладом став продаж нерухомості фонду Є. Пігуляка за 18 тис. крон, тоді як її реальна ринкова вартість начебто становила 62 тисячі. Крім того, члени правління, будучи власниками акціонерного товариства «Буковинська печатня й накладня», встановили йому занижену орендну плату за користування приміщеннями Народного дому, чим полегшували собі ж ведення бізнесу за рахунок громади. Механізм утримання влади базувався на селекції членства. Управа начебто свідомо блокувала вступ незалежних від неї українців (близько 70 відмов без пояснень), залучаючи натомість лояльних («певних») осіб, чим завдавала товариству прямих фінансових збитків через недобір членських внесків.

Кульмінацією напруження виявилися загальні збори 9 червня 1921 р. Правління намагалося провести їх кулуарно, запросивши винятково лояльну аудиторію та виключивши опозиціонерів. Однак цей план зірвала неочікувана поява групи із 30 студентів — представників товариств «Союз», «Правнича академія» та «Зоря». Молодь, котра традиційно мала право дорадчого голосу, заявила про бажання бути присутньою для набуття громадського досвіду. Ізидор Цурканович виступив категорично проти їхньої присутності, а коли студенти відмовилися покинути залу, підозрюючи правління у махінаціях, член управи, попередній голова товариства Олександр Купчанко викликав на допомогу румунську поліцію. Ситуація набула гротескного характеру, коли на вимогу Купчанка поліцейський комісар звернувся до доктора Василя Єндрейовського німецькою: «Приведіть поліцію!». Для виконання цього наказу були залучені «запорожці», котрі начебто і привели жандармів.

Унаслідок інциденту всіх 30-х студентів було заарештовано і протримано під вартою до пізньої ночі, аж поки збори не завершилися. Під час затримання в залі панував хаос і у бік членів президії (Цуркановича, Бекула й інших) полетіли яйця, хоча автори меморандуму заперечують організований характер цієї акції з боку студентів. Меморандум також спростовує наклепи, поширені у лояльній до правління пресі (газети «Вперед» і «Каменярі»), про начебто нетверезий стан молоді чи керівництво акцією з боку С. Канюка.

Попри спроби правління легітимізувати свою діяльність, збори завершилися для них невдало. Завдяки втручання доктора Тита-Євгена Бурачинського, у свій час головного хірурга польової лікарні Української Галицької армії у Тернополі, котрий виступив із критикою проводу, збори не надали йому «абсолюторії», тобто не затвердили звіт.

Завершуючи меморандум, підписанти зробили невтішний висновок: на Буковині сформувалася група ділків, які використовують народне майно для власного збагачення, діючи в унісон з окупаційною владою. Автори застерігали, що без очищення національних інституцій від таких елементів «буковинська Україна знищиться під кожним оглядом», ставши жертвою як зовнішнього тиску, так і внутрішнього розкладу.

Наскільки можна довіряти цим документам?

Часткову верифікацію можна зробити на підставі збірника джерел, опублікованого Олександром Добржанським, у якому вміщено спогади і щоденникові записи, котрі стосуються бойових дій Першої світової війни та українських національно-визвольних змагань на Буковині у 1910-х — на початку 1920-х років. Йдеться про спогади одного з учасників товариства «Союз» Василя Руснака, уривки зі щоденників історика Мирона Кордуби та спогади українського вчителя і громадського діяча Іларія Карбулицького¹³. Вони фактично підтверджують репресії і тиск румунської влади на буковинських українців, подальший розгром товариства «Союз» у липні 1921 р., коли було заарештовано більшу частину проводу цієї організації через невизнання ним румунської окупації Буковини і протести проти примусового збору податку з населення на побудову згаданого мисливського замку для кронпринца Румунії¹⁴.

Водночас конфлікт між «Союзом» і «Запорожем» у вказаних мемуарних свідченнях має дещо інше висвітлення. Василь Руснак, член «Союзу» й учасник подій, пояснював ненависть «союзанців» та значної частини українського академічного і громадського середовища до Ізидора Цуркановича конфліктом його із симпатичним «Союзові» Сергієм Канюком у межах внутрішньої боротьби соціал-демократичних сил у Чернівцях. У цьому контексті активно розпочали циркулювати чутки про начебто розкрадання Цуркановичем у 1919 р. великої суми грошей Української галицької армії¹⁵ і потенційну діяльність його як донощика на користь румунського уряду.

Водночас Руснак визнав, що скандал на зборах «Руського народного дому» 9 червня 1921 р. був спланованою провокацією саме з боку «союзанців»: за ініціативою Василя Буцури, близько 30 студентів на зборах закидали яйцями Цуркановича (Руснак описує, як він особисто поцілив яйцем у батька «Запорожа», аж воно «заліпило йому одне око і розплилося з лиця на шию і краватку»). Поліцію ж прихильники Цуркановича викликали через відмову студентів покинути залу, а не як акт репресій проти опонентів¹⁶. Це підважує наратив меморандуму, де вся провина покладалася на «запорожців», і ставить під сумнів однозначність звинувачень щодо співпраці Цуркановича з окупаційною владою.

Зважаючи на те, що один із підписантів меморандуму, професор релігії учительської семінарії К. Бриндзан, був членом ради директорів «Кредитового банку», і на початку 1924 р. разом з іншим автором документа В. Корнич-Ясеницьким підписав контракт про передання нерухомості «Народного дому» у власність «Кредитового банку», це може свідчити про конфлікт між різними групами українських діячів краю передусім за економічний вплив. Можливо, саме тому у меморандумі стільки місця й уваги присвячено опису проблемного адміністрування майном «Руського народного дому»¹⁷.

Висновки. Публіковані джерела підтверджують існування та змальовують взаємну боротьбу, значною мірою хаотичну і безсенсовну, двох таборів українського національного руху, один з яких представляли відносно помірковані та загалом не налаштовані антагоністично стосовно румунської влади діячі (провід «Руського народного дому» разом зі студентською корпорацією «Запороже»), а з іншого боку — академічне товариство «Союз» і чимало опозиційних щодо тогочасного керівництва РНД діячів: адвокат, радник Вищого крайового суду, а також багаторічний голова РНД Володимир Ясеницький, педагог, віце-маршалок Крайового сейму Теофіл Драчинський, церковний і громадський діяч, член Буковинської делегації УНР Касіян Бриндзан та ін. На початку осені 1921 р. товариство «Союз» було остаточно заборонено, а незабаром на кілька років було розпущено й «Запороже». Чимало опозиційно налаштованих до румунської влади українських діячів змушені були покинути рідний край.

Попри те, що навряд чи ці джерела можна вважати цілком вірогідними для об'єктивного висвітлення антагонізму в українському студентському і загалом національному середовищі Чернівців і Буковини 1921 р. (наведені оціночні судження й чутки ще потребують верифікації), важливість і цінність представлених джерел беззаперечні — як свідчень емоційного та напруженого конфлікту в українському середовищі на тлі загального пригнічення, розчарування українців після поразки національно-визвольних змагань і розкручування маховика репресій із боку румунської влади,

У додатках першопублікаціями подаємо всі шість новознайдених документів. Оригінальний правопис збережено, зміни стосувались винятково виправлення одруківок та пунктуаційного унормування. Розроблено науковий коментар у формі приміток. Усі додані нами фрагменти тексту наведено у квадратних дужках.

Додатки

Документ 1. ОПИС КОНФЛІКТУ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ ІЗ РУМУНСЬКОЮ АДМІНІСТРАЦІЄЮ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ЧЕРВНІ 1921 Р.

/1/ Сикатури¹ на університеті українських студентів

Укр[аїнські] академіки² хотіли скликати на 18.VI ц.р. укр[аїнське] акад[емічне] віче з дневним порядком:

- 1) судьба студентів-українців Черн[івецького] університету і
- 2) вільні внески.

В цій справі передав скликаючий комітет подання до ректорату. Та п. проректор, о. д[е]к[ан] Тарнавський не прийняв подання зовсім до відома, бо воно було написано в укр[аїнській] мові. Коли відпоручники³ запротестували були проти цього й покликалися на розп[орядження] (закон з дня 25.IV 1901, ч. 103), який наказує черн[івецьким] університетським властям респектувати⁴ всі краєві мови, а в першій мірі українську, сказав п. Тарнавський, що офіційною мовою являється румунська мова і всякі подання приймаються тільки в рум[унській] мові. Та п. проректор відмовився дати усе на письмі до відома.

Було би добре, коли б наші компетентні чинники поінформувались цим і виясняли, чи це поступованне⁵, може, свавільним п. проректора.

Коли подання передалось в рум[унській] мові, згодився п. проректор на віддержання⁶ віча, але поставив такі услів'я:

- 1) в ніякім разі не вільно порушувати політичних справ;
- 2) першу точку дн[евого] порядку спрезентувати;
- 3) 2-гу точку дн[евого] порядку викинути;
- 4) на 18.VI не сміє бути віча і
- 5) розговорна мова на вічу має бути румунська або німецька.

Розуміється, що комітет не міг ніяк згодитися на ці услів'я і відпоручники пішли знов до п. Тарнавського за виясненням.

П. Тарнавський дав такі вияснення:

ад⁷ 1) ви не смієте говорити про політичні справи, бо може прийти до шкандалів, так як це було під час жидівського віча між жид[івськими] і румун[ськими] студентами, і я роблю Вас на се уважними;

ад 2) ми, властиво, не знаємо, про що Ви хочете говорити. Судьба — це дуже неясне...

¹ Сикатура — переслідування, дошкуляння.

² Академік — тут: студент.

³ Відпоручник — делегат.

⁴ Респектувати — поважати.

⁵ Поступованне — поведінка.

⁶ Віддержання — здійснення.

⁷ Ад (латинізм) — до, стосовно.

ад 3) це важні причини,

ад 4) бо це нації (які? а в дійсності не хотів п. Тарн[авський] тому згодитися на той день, бо це була Клечальна субота і румунські студенти виїхали на села, так що не було кого післати на нас з палицями),

ад 5) бо нема між професорами таких, які розуміють укр[аїнську] мову.

На це дали наші відпоручники таку відповідь:

ад 1) яко акад[емічні] горожани¹, маємо ми святе право говорити й про політичні справи й нам саме треба й про них говорити, тому не годимось на це услів'я;

ад 2) хочемо саме говорити про нашу судьбу, яка вона є і що треба робити, щоб вона /136/ була працею, тому не можемо 1-шу точку спрецизувати²,

ад 3) можливо, що хтось порушить якісь справи, які не входять в об'єм 1-шої точки, тому не можемо 2-гу точку викинути,

ад 4) згодилися ми віче відсунути на 25 [день] ц. м.

ад 5) вже з засади³ не можемо на 5-е услів'я згодитися, тим більше, що є професори, які розуміють нашу мову або й зовсім її опановують, як, н[а]пр[иклад], ін[женер] [?] проф. Козак, Єремійв, Ботезат, Савчук і таки сам п. Тарнавський.

Дізнавши такого рішучого опору зі сторони відпоручників, на що п. проректор зовсім не був приготовлений, і вислухавши ці в кождім разі більш річеві⁴ доводи, аніж його, відмовився він від вирішення цьої ж справи, а сказав зачекати, доки не приїде п. ректор Ністор з Букарешту і він остаточно не вирішить цієї справи.

На поновне запитання, що сталось з нашою справою, відповів сьогодні, дня 25.VI, п. Ністор, що справу віддасть під обради⁵ сенатові. Отже, аж до сенату!

Віче не дозволили нам відбути, хіба що ми говорили би на вічу по-румунськи (рішення Сенату з дня 25.VI, ч. 536).

При іспиті зрілості при укр[аїнській] гімназії в Чернівцях не питають вже українського.

Документ 2. ОПИС ПРОЯВІВ АНТИУКРАЇНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА «ЖІНОЧА ГРОМАДА»

Хрунівство деяких українських пань у Чернівцях⁶

Тоді, коли румунське правительство угнітає вже якнайгірше й відбирає⁷ нам найсвятіші права, беруть деякі наші пані участь у державних благородних акціях. Це встид і ганьба на весь світ!

Так, продавали вони цвіти на 6 [день] ц.м. у цвітнім дні, що його зарядила⁸ ромун[ська] королева на всій території, за[й]нятій ромунами й так хочуть вони й тепер брати участь в акції для ромун[ських] сухітників. Хоч би, може, дехто й твердив, що з цього будуть щось мати й українські слабії, то міг би він тільки так думати тому, що ще не знає ромунів.

Та тут не можна нічого вдіяти, бо нашим паням імпонує вже «наша» королева! А вже кому кланятись! Але за українських слабих наші пані не стараються! Та й по що⁹ ж? Чи це має їх обходити і чи це лежить в їх програмі?

Перед у цім зрадничім діланню веде п[анн]а Грушковичівна, голова тов[ариств]а «Жіноча Громада». І ще до того ця пані така безстидна, що хоче втягнути до цих акцій й молодих студентів, і відважуються /2/ ще говорити їм: «Та ж ми повинні брати в цім участь, бо це зарядила Королева!».

¹ Горожанин — тут: громадянин.

² Спрецизувати — уточнити.

³ Засада — тут: принцип.

⁴ Річевий — присутній.

⁵ Обрада — засідання.

⁶ Хрунівство — свинство, продажність.

⁷ В оригіналі: відбери.

⁸ Заряджати — тут: розпоряджатись про щось.

⁹ По що — навіщо.

**Документ 3. ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО АДМІНІСТРАТИВНИЙ ТИСК
І ПРИМУСОВУ УЧАСТЬ УКРАЇНЦІВ БУКОВИНИ У ЗАХОДАХ
РУМУНСЬКОГО ТОВАРИСТВА «ДАЧІЯ» НАПЕРЕДОДНІ 19 ЧЕРВНЯ 1921 РОКУ**

От вершок хрунівства!

У містечку Кіцмань устроює румунське тов[ариств]о «Дачія» дня 19.VI вечерок. На цей вечерок силують всіх іти¹ українців, бо члени сігуранції і жандарі ходять з картками по всіх людях у кождім селі Кіцманецького і Заставницького повітів і силують купувати картки. Так збирають на ром[унські] цілі гроші й так хочуть предбати гостей. Здається, що на Сході все можливе, але щоб свавілля пануючих ішло вже так далеко, цього дійсно трудно би собі представити. А до цього наша інтелігенція така невідрадна² й труслива, що боїться навіть не купити цьої карти.

На Буковину має приїхати ром[унського] престоланаслідник. Бук[овинське] правительство хоче привітати його так, як це робив Потьомкін: у Пушні³ мають збудувати дім у 5 кімнатах. Поодинокі кімнати мають пристроїти 5 буков[инських] народів, між ними й українці. Цей дім має коштувати... 1,5 млн. лейв, а старости подіставали приказ стягати ці гроші від всіх живих у формі одноразового примусового податку. Розуміється, що більшу половину мусять скласти українці, бо їх є найбільше.

І от для всіх цих приготувань і праці — для зовнішнього світа нібито самовільної — заіменувало правительство з гори⁴ вже комітет, в якого склад назначили з чином віце-президента п. Н. Драгомирецького як заступника українців. П. Драгомирецький знова⁵ мав назвати правительствові комітет, який перебрав би на себе приготування з сторони самих українців і вітав би в Путні престоланаслідника.

П. Драгомирецький заняв до цього гарне становище, бо відмовився⁶, але пізніше таки рішився назначити їм такий Комітет. А так поступити не повинен був п. Драгомирецький, бо він надто добре стоїть матеріально й незалежний чоловік. Отже, не потребував нікого боятись!

З сторони ром[унського] правительства це вже скрайньою безличністю⁷ жадати від нерумунських горожан — горожанського привітання престоланаслідника. /236/ А збирання на цю ціль і ½ мільон[а] є⁸ вже чимсь немислимим. Варто би, щоб наші заграничні заступники поцікавились цим.

**Документ 4. ОПИС АНТИНАЦІОНАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ОСВІТЯН
ПІД ЧАС РУМУНСЬКИХ ОФІЦІЙНИХ УРОЧИСТОСТЕЙ 3-ГО І 5 ЧЕРВНЯ 1921 РОКУ**

Два хруні

На 5.VI святкували всі буковинські школи відпов[ідно] зарядженню Кр[айової] Шк[ільної] Ради свят[о] ром[унського] письменника Васілі Александреску [!]. В українськiм учительськiм семінарі у Чернівцях виголосив на честь цього письменника промову співробітник видаваного в українській мові румунського часопису «Голос Буковини» п. Роман Івасюк, а закінчив її так: «Ми, буковинські українці, маємо лише румунському правительствові завдячити, що ми ще живемо. Так нехай же живе цей (показує на румунську відзнаку) гарний прапор, наш трікольор».

На 3.VI відбулись загальні збори тов[ариств]а «Руський Народний Дім». П. Антін Клим⁹, краєвий інспектор шкільництва, замкнув¹⁰ їх на приказ учителя Р. Івасюка (цікаво, що учитель дає приказ краєвому інспекторові, а в той спосіб оправдувався п. Клим) цими словами: «Слава нашому королеві Фердинандові й многая йому літа!»

¹ В оригіналі: їсти.

² **Невідрадний** — той, що не може собі дати раду.

³ В оригіналі: Пушні. Путня (рум. Putna) — зараз населений пункт у Сучавському повіті Румунії неподалік від кордону з Україною.

⁴ З гори — тут: наперед.

⁵ **Знова** — тут: у свою чергу.

⁶ В оригіналі: відновивая.

⁷ **Безличність** — тут: безсоромність.

⁸ В оригіналі: я.

⁹ В оригіналі: Клинк.

¹⁰ **Замкнути** — завершити.

Документ 5. ЗВІТ ВАСИЛЯ ВИГНАНОГО ПРО ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ, ОБШУКИ ТА АРЕШТИ УКРАЇНСЬКИХ АКТИВІСТІВ У ЧЕРНІВЦЯХ У ТРАВНІ-ЧЕРВНІ 1921 РОКУ**Кертична¹, українозраднича праця п. Із[идора] Цуркановича**

П. Із[идор] Цурканович дав до правительства донос на Укр[аїнське] акад[емічне] тов[ариство] «Союз», в якому говорить, що в ньому гуртуються підозрюючі елементи й комуністи, через що припоручає² прокуратурі³ розв'язати⁴ товариство. Донос не підписаний, а має лише підписи «Н. Н.», але з певного⁵ жерела знають, що це зробив п. Із[идор] Цурканович. У «Союзі» вибили вже вдруге вікна. В кожному разі це вибрики «Запорожців», що від часу загальних зборів бісяться і так мстяться за свого батька п. Із[идора] Цуркановича.

Уночі з 17 на 18 [день] ц. м. заарештувала сігуранца пана С. Канюка, видавця «Громади». Від 2 год. вночі до 20 [дня] ц. м. робили ревізію. Не найшли нічого, але забрали досить цінну і багату книгозбірню. Один з сігуранциників сказав до родини п. Канюка: «Це маєте завдячити вашим українцям».

На 24.V заарештували жандарі студента Угринчука Василя /З/ під маркою «політично підозрілий».

На 17.VI зробила поліція ревізію в «Союзі» у двох союзників, шукаючи за виданими летучками⁶, які цензура пропустила. Не найшли нічого. Тої самої ночі вибили в «Союзі» вікна. Ці летучки (що полетіли й до Відня) дала наказ конфіскувати сігуранца, а це тому, що там називають її члена п. І. Ц[уркановича] зрадником, а фіктивну причину подають ту, що летучка підбурює нарід. Проти кого?

На 18 [день] ц. м. відбувся, як звичайно, святочний похід православних на цвинтар. Та цього року пішла бук[овинська] консісторія у своїй національній заїлості⁷ так далеко, що заборонила українським богословам співати по слав'янськи, а дала острій⁸ наказ співати по-ромунськи навіть українським богословам.

Колись діялось так у занятій поляками Україні.

(підпис) Василь Вигнаний, в[ласною] р[укою]

Документ 6. МЕМОРАНДУМ УЧАСНИКІВ ТОВАРИСТВА «РУСЬКИЙ НАРОДНИЙ ДІМ» ЩОДО ГОСПОДАРСЬКИХ ТА АДМІНІСТРАТИВНИХ ЗЛОВЖИВАНЬ ПРАВЛІННЯ ТОВАРИСТВА, А ТАКОЖ ІНЦИДЕНТУ З АРЕШТОМ СТУДЕНТІВ НА ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРАХ 9 ЧЕРВНЯ 1921 РОКУ**Звідомлення⁹ про загальні збори тов[ариств]а «Руський народний дім» з дня 9 червня 1921 [року]**

Підписані стверджують в справі названого тов[ариств]а слідує: РНД відбув свої останні заг[альні] збори ще р. 1913. Хоч була змога й виділ¹⁰ зобов'язаний до цього, не скликав він Зборів аж до 9 мая ц. р. Господарка¹¹ виділу була некористна й виходила на шкоду укр[аїнській] суспільності¹². Хоч в уставі зазначено, що РНД має на цілі приміщувати в Н[ародному] Д[омі] українські товариства, не винаймає виділ укр[аїнським] тов[ариств]ам кімнати, а відновляє угоду з чеським консулянтком і віднаймає йому й на дальше багато кімнат тоді, коли є багато укр[аїнських] товариств, які не мають де із-за загального браку помешкань в Чернівцях приміститися і через те нидіють та не можуть проявити жадної діяльності на чолі національно-культурної праці, якої у нас так дуже а дуже треба.

Протиукраїнське ділання виділу, до якого впахались в останній часі безпідставно пп. Цурканович, [Іван] Бекул та інші, йде так далеко, що урядник виділу п. В[олодимир] Федорович не хоче навіть відпустити «Українській Народній Книгозбірні» одну кімнату в Бурсі ім. О[сипа] Федьковича, хоч є там

¹ Кертичний — підступний, підривний.

² Припоручати — доручати.

³ Прокуратурія — прокуратура.

⁴ Розв'язати — тут: розпустити.

⁵ Певний — тут: достовірний.

⁶ Летучка — листівка.

⁷ Заїлість — злість, лють, ворожнеча.

⁸ Острій — тут: пильний.

⁹ Звідомлення — звіт.

¹⁰ Виділ — управління.

¹¹ Господарка — економіка.

¹² Суспільність — суспільство, соціум.

дві вільні салі¹. Назване тов[ариств]о є одним з найважливіших наших товариств, бо своєю багатою книгозбірнею, яка має около 7 тис. томів² укр[аїнських] книжок, могло б найкраще спричинитися і ділати в освідженню мас та могло би дати українській суспільности той духовий корм, якого брак ми із-за недостатчі наших книжок на Буковині так дуже відчуваємо. Таке саме сталося з захистом для укр[аїнських] сиріт.

«Комітет Українських Пань», що хотів заложити такий захист, а не мав для нього приміщення, вдавсь до п. Федоровича з просьбою о відпущення салі, та одержав на це згоду аж по довгих переговорах. Коли ж, однак, заходом³ КУП вибілено ті салі й упорядковано, на що витратив КУП 1800 австр[ійських] корон, уневажнив⁴ п. Федорович знов свою згоду. І нема у нас захисту й до сьогодні, хоч дітий-сиріт є сотками.

Щодо при[й]няття в члени тов[ариств]а РНД, поступає виділ зовсім некорисно для тов[ариств]а, а вигідно для себе. Устав каже, що виділ зобов'язаний прийняти в члени тов[ариств]а кожного /5/ чесного українця, що зобов'яжеться платити точно місячні вкладки⁵ й заплатити вписове⁶. Розуміється, що чим більше членів має товариство⁷, тим кращий його розвиток. Та виділ робив так: в члени приймав лише тих, що цілком «певні» як пп. [Платона] Мігула і [Івана] Бекула, а інших не приймав, хоч тов[ариство] вже й матеріально дуже потерпіло через це (н[а]пр[иклад], 100 членів по 10 леїв міс[ячної] вкладки платили би разом в місяць 1000 леїв). По⁸ нашому відому, не при[й]нято без річового умотивовання около 70. Виділ РНД йде в свій невідповідний господарці ще далше, бо спродує фундацію⁹ п. [Єротея] Пігуляка за 18 тис. австр[ійських] корон тоді, як воно представляло вартість 62 тис. австр[ійських] корон. Як цю продаж розуміти, ми не знаємо.

Побіч чеського консуляту віднаймає виділ кімнати НД редакції «Форвертс» та чеським родинам. Розуміється, що суспільність була тим всім обурена, але була й безпомічна, бо виділ не хотів скликати заг[альних] зборів. Аж цього року наступило¹⁰ вже це. І всі тішились, що, може, вже поладнається й поправиться ця господарка, бо заг[альні] збори не узнають^{11, 12} продажі маєтку¹³ в Неполоківцях і виберуть виділ із людей, які б працювали в користь тов[ариств]а й укр[аїнської] суспільности, або що, може, й ці виділові¹⁴, зазнавши неодобрення їх діяльности Заг[альними] Зборами, не будуть вже ділати на шкоду народу.

Та виділ приготовляється як слід до заг[альних] зборів. Не повідомляє о Зборах «непевних» членів, отже, тих, від котрих сподіється критики, а запрошує на заг[альні] збори лише непоінформованих і «певних». Безпосередно перед зборами виключає двох членів із тов[ариств]а (між ними й п. Івасюка, секретаря Уповномоченого УНР¹⁵), від яких сподіється острої критики. В той спосіб зібрав виділ на зборах кількадесят членів, хоч РНД має кількасот членів, то самих членів-основателів є 240, не говорячи вже про дійсних. За декотрих членів є повновласти на їх заступство¹⁶ (так, хотів п. Цурканович¹⁷ повновласти від п. Галіпової¹⁸). Та все ж таки не вдалось виділові досягнути цього, щоб ніхто з незалежних від нього не прийшов, бо багато членів, не одержавши запрошення, а будучи поінформованими о всім, домагалось перед зборами запрошення, і хоч-не-хоч мусів їм виділ дати.

¹ Салі — зал, вітальня.

² В оригіналі: талів.

³ Захід — тут: зусилля.

⁴ Уневажнити — анулювати.

⁵ Вкладка — внесок.

⁶ Вписове — оплата реєстрації.

⁷ В оригіналі: мова.

⁸ В оригіналі: Бо.

⁹ Фундація — фонд.

¹⁰ Наступити — тут: статися.

¹¹ В оригіналі: узнадуть.

¹² Узнати — визнати.

¹³ Маєток — майно.

¹⁴ Виділовий — член правління.

¹⁵ Вірогідно, йдеться про консула УНР у Чернівцях Михайла Довгомилю (Буковина, її минуле і сучасне, с. 384)

¹⁶ Тобто, уповноваженість.

¹⁷ В оригіналі: Цуркомович.

¹⁸ В оригіналі: Галінової. Можливо, йдеться про дружину Теодота Галіпа, у свій час очільника радикальної партії на Буковині, члена дипломатичних місій буковинського Українського крайового комітету, згодом уряду УНР в екзилі (Буковина, її минуле і сучасне, с. 256-257, 310, 384).

Про то не можна брати це під згляд¹, бо це лише одиниці, а сама найчисленіша більшість або не знала нічого о зборах, або не знала о всіх /6/ замірах виділу, або все це держалось в великій тайні. Та більшість була виділові забезпечена, бо присутними були з малими виїмками² все ж таки в самій більшій частині люди непоінформовані, а звіт з діяльності був так уладжений, що й нікому на гадку нічого не приходило. Це видно дуже добре з дописів в «Каменях» і «Впереді», де сказано, що заг[альні] збори хвалили так довго ділання виділу й виділових, аж доки знаючи справи п. др. Бурачинський, що³ тільки що надійшов був, не підняв голосу, так що вже заг[альні] збори не одобрили й не дали виділові абсолюторії⁴. Тут треба би ще замітити, що й в цей й в теперішній виділ увійшли власники акц[іонерного] стоваришення⁵ «Буков[инська] Печатня й Накладня», яка приміщена в Нар[одному] Домі. Розуміється, що чинш⁶ за приміщення визначив виділ дуже низький, бо й як же постановляти собі високий чинш?

Збори відбулись так: початок був назначений о год. 2-й й в тім часі почали сходитись члени. При дверях була перевірка запрошень. Між іншими увійшло 30 студентів, що брали завсігди участь при зборах РНД й мали право гостя. При вході на салю в дійсності не питались їх за запрошенням, аж, як вони були вже на салі, сказав п. І. Цурканович, що членам не вільно бути на зборах. Коли студенти, що були в частині членами «Союза» (27), «Прав[ничої] Академії» (1) і «Зорі» (1) (30-й відпоручник «Союза» з правом члена) покликались на передане право і зажадали, щоб їм подали мотиви, ради яких не повинні вони бути на салі, не подано їм цього, а п. Купчанко сказав, що вони зможуть остатись в салі, коли на це згодяться Заг[альні] Збори.

Почались Збори й справу студентів взято за першу. Тому, що не було найслабших мотивів, які говорили б за тим, щоб студентів не було в салі, а це ще й тим більше, що вони зобов'язались не брати участі в розговорці, на коли дозволять їм прислухуватись і подали як мотиви їх приходу це, що вони бажають приглядатись та приучуватись праці на народній ниві, яка все ж таки часом спаде на них та що вони поводитись цілком спокійно й не можна було припустити, що вони прийшли в злім намірі, а що ми уважали за свій обов'язок дати молоді змогу прилучуватись тій тяжкій праці, то й більшість бесідників була /7/ за тим, щоб студенти остались.

Найбільше противився цьому п. Цурканович⁷ і при голосуванню випало таки внесення о некористь студентів. Та вони, як видно, обурені цим поступованням, увійшли таки на салю й заявили, що не вийдуть, бо все це стає їм підозрілим, а то тим більше, що під час острої розговорки на цю тему падали⁸ різні оклики й запити, які не конче могли робити вражіння, що тут мається справа цілком безвинно.

Тут зажадав п. Купчанко від поліц[ійного] комісара, який був присутний, щоб він зробив порядок. Комісар поговорив ще з п. Цурк[ановичем], і коли студенти не опустили салі на його жадання⁹, сказав він п. др. Єндрейовському «Голєн Зі ді Полізей!»¹⁰ «та разом з ним і з п. Цурк[анович] вийшли з салі й післали за поліц[а]ями «Запорожців», які зараз і привели поліцеїв. Про останнє оповідають так арештовані студенти, що всьому тому приглядались, і ми не маємо причини їм не вірити, хоч заради самої безглядної справедливості й щоб ми ствердили тут тільки-но, що самі знаємо, підчеркуємо, що ми віримо арештованим, але ми самі цього не бачили, бо були у салі.

Поліцаї заарештували на приказ комісара всіх 30-х студентів і держали їх в арешті до ½ 11 год. в ночі, аж доки не скінчились збори РНД. Обурені цим поступованням деяких панів [ми] вийшли та по арештуванню з салі й більше нічого не знаємо. Дальше звітмлення подають «Каменярі»¹¹. Щодо вибору виділу додаємо, що п. др. Бурачинський не згодився зараз бути виділовим і взяв собі 14 день до надумання, а п. Т. Бриндзана вибрано [в] його неприсутности.

Щодо неправдивості допису в «Впереді» заявляємо: студенти увійшли в салю спокійно й ненасильно, бо придверні провірники не питались їх за запрошенням. П'яних осіб не було, коли не брати під згляд одного пана, що пересказав¹² разом з п. Цуркановичем за весь час спокійному ходові

¹ Згляд — увага.

² Виїмка — тут: виняток.

³ В оригіналі: ще.

⁴ Абсолюторія — прийняття, схвалення звіту.

⁵ Стоваришення — товариство.

⁶ Чинш — плата за оренду.

⁷ В оригіналі: Цурманович.

⁸ В оригіналі: подали.

⁹ Жадання — вимога.

¹⁰ Holen Sie die Polizei! (нім.) — Приведіть поліцію!

¹¹ В оригіналі: Коменярі.

¹² Пересказати — перешкоджати.

нарад. Нігде не було п. Канюка¹ й невідомо нам та не маємо причини приймати, що студенти стояли в порозумінню² з ним, іншими нечленами або й членами РНД. Ніхто з підписаних не має нічого спільного з п. Канюком. А. Буцура не давав жадного слова чести й в нічий³ імени не сказав, тільки що студенти зобов'язуються не брати /8/ участі в розговорці, на коли їх допустять до нарад. О. Драчинський і інші намовляли студентів, щоб вони опустили⁴ салю, а не то щоб вони «наступали». Тому що в салі був великий заколот під час арештування, не можна було зор[і]єнтуватись, хто кидав яйцями, якими поцілено пп. Цурк[ановича], Бекула, п. [Миколи] Іспенка і Ю[рія] Кавулю. Все це було простими видумками в «Впереді».

Буковинська Україна переживає тепер тяжкі часи, бо створився у нас гурт людей, що ділає проти інтересів українського народу. Ці пани використовують поодинокі товариства для себе й розпродують те кєрвавим потом надбане народне добро. Для того стараються вони мати скрізь вільну руку⁵ в господарці й без огляду на загальне добро ділають так, що з того виходить тільки шкода українському народові (уладження⁶ Укр[аїнської] Прив[атної] Дів[очої] гімназії! Гляди Укр[аїнський] Віст[ник] [?]). Коли це потягнеться й на будуче, то буков[инська] Україна знищиться під кожним зглядом.

Чернівці, дня 5 липня 1921 року

Володимир Ясеницький, в[ласною] р[укою]
Др. Касіян Бриндзан⁷, в[ласною] р[укою]
Николай Дрогомирецький, в[ласною] р[укою]
Прот[ієрей] Теофіль Драчинський, в[ласною] р[укою]

Д[альші/далеко?] ближчі пояснення щодо тенденцій п. Цуркановича і спілки знаходяться у п. др. Дністрянського, якому саме вислав п. інж[енер] [Іван] Герасимович окремих лист. П. кон[сул УНР] [?] не підписав, бо як урядовцеві невігдно, та за нього саме напише вже його приятель п. Герасимович.

¹ О. Добржанський, *Національний рух українців Буковини другої половини XIX — початку XX ст.* [National movement of Ukrainians in Bukovyna in the second half of the 19th — early 20th centuries], Чернівці, 1999, с. 171; *Буковина, її минуле і сучасне* [Bukovyna, its past and present], ред. Д. Квітковський, Т. Бриндзан, А. Жуковський, Париж; Філадельфія; Дітройт, 1956, с. 773–782; А. Колодій, *Українські студентські товариства та корпорації в Чернівцях у 70-х роках XIX — на початку XX ст.: особливості функціонування та вплив на національне відродження* [Ukrainian student societies and corporations in Chernivtsi in the 70s of the 19th — early 20th centuries: features of functioning and impact on national revival], in «Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Історія», 2019, № 2, с. 15–16.

² *Буковина, її минуле і сучасне*, с. 787.

³ *Буковина, її минуле і сучасне*, с. 788–792; А. Колодій, *Українські студентські товариства та корпорації*, с. 18–19.

⁴ О. Добржанський, *Національний рух українців Буковини*, с. 415.

⁵ *Буковина, її минуле і сучасне*, с. 787–794; І. Новосівський, *Деякі з життя українських студентських організацій моїх часів (Спогад)* [Something from the life of Ukrainian student organizations of my time (Memoir)], in «Альманах для відзначення сто-семестрового ювілею українського академічного козацтва «Чорноморе» — Чернівці 1913–1963», Нью-Йорк; Філадельфія, 1963, с. 28.

⁶ *Буковина, її минуле і сучасне*, с. 770, 783, 794–795.

⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 581 Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки (УНР) та Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), оп. 1, спр. 138 *Протест студентів Чернівецького університету [1921]*.

⁸ Припускаємо, що під цим псевдонімом ховається Василь Буцура, активний діяч студентства, який у 1922 р. виступив із різкою антирумунською промовою, вимагаючи плебісциту стосовно статусу Північної Буковини у складі Румунії. Використання псевдоніма було способом захисту від сігуранци, але водночас дозволяло вільно критикувати як окупаційну владу, так і «зрадників» з РНД. Інші кілька текстів, які вийшли з-під пера цього дописувача, зустрічаємо у тогочасних публікаціях часописів «Промінь» (В. В., «Союз» і «Новий Союз» [«Soyuz» and «Novyi Soyuz»], in «Промінь», 1922, січень, с. 26–27; вірогідно, він же під іншим псевдонімом: Василь Вільний, *Занепад нашого політичного, економічного та національно-культурного життя на Буковині* [The decline of our political, economic and national-cultural life in Bukovyna], in «Промінь», 1922, січень, с. 10–16) та газети «Свобода». Зокрема, в останній явно повторюється наратив виступів Василя Буцури на зборах представників студентських

¹ В оригіналі: Конюка.

² Тут у значенні: перебували у змові.

³ В оригіналі: нічим ім.

⁴ **Опустити** — тут: залишити.

⁵ **Мати вільну руку** — мати повну свободу дій.

⁶ **Уладження** — устрій, упорядкування, інтер'єр.

⁷ В оригіналі: Каліян Бриндзан.

організацій у Чернівцях улітку 1921 р. стосовно міжнародного контексту трагедії Буковини після Сен-Жерменського мирного договору (Василь Руснак, *Спомини* (уривок про 1914–1923 рр.) [Memoirs (excerpt about 1914–1923)], in О. Добржанський, *Бажаємо до України!* [We want to Ukraine!], Одеса, 2008, с. 329), а також відбулася екстраполяція власної долі на ціле українське середовище: «студентів арештовують і збиткуються над ними при всякій тільки можливій нагоді. Держать їх по кілька місяців в тюрмі, потім випускають, не найшовши жадної вини, а під час того relegують їх з університету» (Василь Вигнанний, *Нещасний, забутий народ... Про недолю українського народу на Буковині* [Unhappy, forgotten people... About the misfortune of the Ukrainian people in Bukovyna], in «Свобода», 1922, № 295, 20 грудня, с. 2).

⁹ *Колекція документів про діяльність урядів і армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки (1914–1939 рр.): опис фонду № 581, оп. № 1* [Collection of documents on the activities of the governments and armies of the UNR and ZUNR (1914–1939): description of fund No. 581, descr. no. 1], Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Львів, [б. р.], (машинопис), с. 2.

¹⁰ Зазначимо, що студенти мали цілковиту рацію, зважаючи навіть на те, що планомірний офіційний перехід на румунську мову викладання мав тривати до 1 жовтня 1922 р. (див.: Т. Грекул-Ковалик, *Науково-освітня традиція правничої школи на Буковині (1875–1940 роки). До 150-річчя заснування юридичного факультету в Чернівцях* [Scientific and educational tradition of the law school in Bukovyna (1875–1940). To the 150th anniversary of the founding of the Faculty of Law in Chernivtsi], Чернівці, 2025, с. 122).

¹¹ Вже у вересні 1921 р. цей діяч разом із Платоном Мігулею та Степаном Коралевичем створили «Українську народну партію», за оцінкою Аркадія Жуковського, цілком колаборантський витвір, котрий «не робив нічого, крім донощства, переслідування гімназійної молоді за її революційні вчинки та заяв відданості І. Ністорові і Й. Братіану — найбільшим українофобам» (*Буковина, її минуле і сучасне*, с. 341).

¹² Наразі в історіографії оцінка діяльності Антіна Кліма винятково позитивна. Див., наприклад: *Буковина, її минуле і сучасне*, с. 685, 703, 710.

¹³ Василь Руснак, *Спомини*, с. 236–364; Мирон Кордуба, *Уривки зі щоденника* (1921) [Excerpts from the diary (1921)], in О. Добржанський, *Бажаємо до України!* Одеса, 2008, с. 1120–1121; Іларій Карбулицький, *Мої спомини* (уривок про 1919–1923 рр.) [My memoirs (excerpt about 1919–1923)], О. Добржанський, *Бажаємо до України!* Одеса, 2008, с. 1123–1141.

¹⁴ Василь Руснак, *Спомини*, с. 328–330; Мирон Кордуба, *Уривки зі щоденника*, с. 1120.

¹⁵ Василь Руснак, *Спомини*, с. 325–326.

¹⁶ Василь Руснак, *Спомини*, с. 324–327.

¹⁷ Хоча у палкій проукраїнській позиції їм також не можна було відмовити. К. Бриндзан, скажімо, відзначився як один із небагатьох українських священників, котрі довгий час вели богослужіння національною мовою, він ще у 1919 р. був на певний час заарештований румунською владою.

References

1. Dobrzhanskyi O. Natsionalnyi rukh ukraintsiiv Bukovyny druhoi polovyny XIX — pochatku XX st. [The national movement of Ukrainians in Bukovyna in the second half of the 19th — early 20th centuries], Chernivtsi, 1999, 574 s.
2. Dobrzhanskyi O. (comp.) *Bazhaemo do Ukraini!* [We wish to go to Ukraine!], Odesa, 2008, 1168 s.
3. Hrekul-Kovalyk T. *Naukovo-osvitnia tradytsiia pravnychoi shkoly na Bukovyni (1875–1940 roky). Do 150-richchia zasnuvannia yurydychnoho fakultetu v Chernivtsiakh* [Scientific and educational tradition of the law school in Bukovyna (1875–1940). To the 150th anniversary of the founding of the Faculty of Law in Chernivtsi], Chernivtsi, 2025, 276 s.
4. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv, f. 581 *Kolektsiia dokumentiv pro diialnist uriadiv i armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky ta Zakhidnoukraiinskoi Narodnoi Respubliky (1914–1939 rr.)*, op. 1, spr. 138 *Protest studentiv Chernivetskoho universytetu [1921]* [Student Protest at Chernivtsi University [1921]]. (in Ukrainian).
5. Kolodii A. *Ukrainski studentski tovarystva ta korporatsii v Chernivtsiakh u 70-kh rokakh XIX — na pochatku XX st.: osoblyvosti funktsionuvannia ta vplyv na natsionalne vidrozhennia* [Ukrainian student societies and corporations in Chernivtsi in the 70s of the 19th — early 20th centuries: peculiarities of functioning and influence on national revival], in «*Naukovy visnyk Chernivetskoho universytetu imeni Yurii Fedkovycha: Istoriia*», 2019, № 2, p. 15–16.
6. Kvitkovskyi D., Bryndzan T., Zhukovskyi A. (ed.) *Bukovyna, yii mynule i suchasne* [Bukovyna, its past and present], Paryzh, Filadelfiia, Ditroit, 1956, 965 p.
7. Novosilskyi I. *Deshcho z zhyttia ukrainskykh studentskykh orhanizatsii moikh chasiv* (Spohad) [Something from the life of Ukrainian student organizations of my times (Memoir)], in «*Almanakh dlia vidznachennia sto-semesterovoho yuvileiu ukrainskoho akademichnogo kozatstva «Chornomore» — Chernivtsi 1913–1963*», Niu-York, Filadelfiia, 1963, s. 28.
8. V.V. «*Soiuz*» i «*Novyi Soiuz*» [«Union» and «New Union»], in «*Promin*», January 1922, s. 26–27.
9. Vilnyi V. *Zanepad nashoho politychnoho, ekonomichnoho ta natsionalno-kulturnoho zhyttia na Bukovyni* [Decline of our political, economic and national-cultural life in Bukovyna], in «*Promin*», January 1922, s. 10–16.
10. Vyhnyani V. *Neshchasnyi, zabutyi narod... pro nedoliu ukrainskoho narodu na Bukovyni* [Unfortunate, forgotten people... about the misfortune of the Ukrainian people in Bukovyna], in «*Svoboda*», nr 295, 20 December, s. 2.

Дякую за цінні наукові поради під час підготування цієї статті д.і.н., доцентів кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Ігореві Піддубному.